

БЪЛГАРСКИ
ХЕЛЗИНСКИ
КОМИТЕТ

ДЕЦА, ЛИШЕНИ ОТ СВОБОДА В ЦЕНТРАЛНА И ИЗТОЧНА ЕВРОПА: МЕЖДУ НАСЛЕДСТВОТО И РЕФОРМАТА

Доклад на Български хелзинкски комитет

ОБЩИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ

- Основен извод на изследването е, че в много случаи деца се лишават от свобода незаконно или произволно, без да се гарантират принципите за пропорционалност и необходимост на лишаването от свобода, както и без необходимата своевременна съдебна санкция.
- Налице са множество данни за насилие на деца в местата за лишаване от свобода. Децата не са склонни да съобщават за случаи на малтретиране поради страх от репресия и поради това, че не вярват в ефективността на системата.
- Деца, лишени от свобода, често са настанявани при неприемливи материални условия (липсващи или лоши вентилация, хигиена, осветление, отопление и съоръжения за топла вода, санитарни помещения и други). Ограничен достъп до храна (ниско качество и малко количество храна).
- В част от затворените институции за децата не се осигурява никакъв достъп до образование. На други места образованието се предлага в самата институция, но при много занижено качество. На деца със специални образователни потребности не се осигуряват подходящи условия и адекватно образование.
- Ефективна психологическа помощ не се предоставя на задържаните деца. Това води до много случаи на самонараняване и суицидни опити.
- Децата в затворени институции нямат достъп до адекватна медицинска помощ. Повечето от институциите не разполагат с щатни медицински специалисти. Процедурите за даване на информирано съгласие за медицински прегледи и манипулации не се спазват.
- Контактите с външния свят са ограничени, което води до социална изолация и липса на възможности за ресоциализация. Общуването е допълнително затруднено от липсата на неприкосновеност на кореспонденцията, на телефонната комуникация и на колетните пратки.
- Липсват достъпни, ефективни и независими механизми за подаване на жалби от деца, лишени от свобода.
- Няма редовни посещения от НПО, нито възможност за НПО да се включат в осигуряването на правна и социална помощ на деца, лишени от свобода.
- Проверките, извършвани от независими органи извън администрацията на местата за лишаване от свобода, са спорадични. Отчасти поради липса на мандат, Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД) не осъществява контрол за спазване на правата на детето в поправителните домове (ПД), арестите, домовете за временно настаняване на малолетни и непълнолетни (ДВНМН), полицейските управления и специалните домове за временно настаняване на чужденци (СДВНЧ).
- Персоналът не получава подходящо обучение по начин, който да им позволява ефективно да изпълняват своите задължения. Обучения, свързани с детска психология и международни стандарти и норми за правата на човека и правата на детето, липсват или са недостатъчни.
- Не се оказва достатъчна подкрепа на децата, излизащи от институции, включително и система на наказателното правосъдие и системата за борба срещу противообществените прояви.
- Децата от уязвими групи са свръхпредставени в затворените институции – това са децата от етническите малцинства, бедни деца и деца със специални потребности.
- Децата често се сблъскват с институционализирана дискриминация въз основа на тяхната етническа принадлежност, социален статус, сексуална ориентация, психично здраве и/или физическо увреждане.
- Децата не разбират достатъчно добре същността и целите на производствата по настаняване в затворените институции. Те нямат достъп до документацията относно своя случай.
- Налице е липса на структурирани организирани дейности през свободното време, които да отговарят на личните нужди и интереси на детето.

1. ИНСТИТУЦИИ КЪМ СИСТЕМАТА НА НАКАЗАТЕЛНО ПРАВОСЪДИЕ

Няма механизъм за координация, който да свързва институциите, които са част от системата за наказателното правосъдие или системата за борба с притовообществени прояви, със системата за закрила на детето.

Въпреки опитът за реформа в младежкото правосъдие, Пътната карта за изпълнение на Концепцията за държавната политика в областта на правосъдието на детето споменава само институции към системата за борба срещу противобществени прояви, като социално-педагогическите интернати и възпитателните училища-интернати, и не включва и не предвижда реформа на пенитенциарните институции. По този начин подходът, залегнал в Пътната карта, не е интегриран и всеобхватен, а по-скоро подход на парче.

Съществуващите минимални национални стандарти за качество, приложими спрямо социалните институции и услугите за деца, не са относими към местата за задържане в рамките на пенитенциарната система и структурите към Министерството на вътрешните работи (МВР).

ПОПРАВТЕЛНИ ДОМОВЕ/ЗАТВОРИ ЗА НЕПЪЛНОЛЕТНИ

В България функционират два поправителни дома (ПД) - един за непълнолетни момчета и един за непълнолетни момичета. Капацитетът на ПД – Бойчиновци е 260 души, а на този в Сливен – 35. Освен непълнолетни с присъда лишаване от свобода, в тях могат да се настаняват и непълнолетни подсъдимци и обвиняеми.

- Към април 2014 г. в ПД – Бойчиновци са настанени 67 непълнолетни. 96% (всички без двама) от осъдените са наказани за престъпления против собствеността (кражба, грабеж, унищожаване и повреждане). Тези деца най-често идват от други институции или от изключително бедни семейства.
- Въпреки своята силна уязвимост, непълнолетните лишени от свобода не са изрично обхванати от приложното поле на Закона за правна помощ, който предвижда достъп до служебна защита на други уязвими групи непълнолетни, като тези, настанени в социални институции или имащи качеството на „деца в риск“.
- В Поправителен дом – Сливен правилото за отделно настаняване на непълнолетни и пълнолетни не се спазва. Непълнолетните момичета, лишени от свобода, се настаняват заедно с пълнолетни затворници.
- За периода 2011 - 2013 г. е регистрирано само едно предложение за предсрочно освобождаване на непълнолетен.
- През учебната 2013 - 2014 г. в ПД - Бойчиновци не се предлага никаква форма на професионално обучение.
- През 2013 г. ПД - Бойчиновци действа само една специализирана групово програма за корекционно-терапевтична работа с лишени от свобода непълнолетни, в която са включени едва 8 момчета.
- Наличието на един поправителен дом за момчета и един за момичета прави свижданията от родители и близки изключителна рядкост. На непълнолетните не се разрешава домашен отпуск, нито се стимулира по друг начин контакта им със семейството, доброволчески или други обществени организации.
- Всички телефонни обаждания на лишени от свобода в ПД – Бойчиновци се мониторират автоматично и без спазване на установените в закона процедури. За да се упражнява контрол върху съдържанието на разговорите, на момчетата е забранено да използват друг език, освен българския. Тази езикова дискриминация е огромна бариера най-вече пред децата, чиито майчин език е ромски, турски и децата-чужди граждани.
- През последните две години употребата на дисциплинарното наказание “изолация в наказателна килия до пет денонощия” в ПД - Бойчиновци се е удвоила. През 2013 г. неговият дял е 45% от всички наложени дисциплинарни санкции.
- От 334 дисциплинарни наказания, наложени на лишени от свобода в ПД - Бойчиновци през периода 2011 - 2013 г., няма нито едно обжалвано.
- Правото на жалба и оплаквания съществува само формално. През 2013 г. има само една подадена жалба на лишени от свобода непълнолетни.
- Непълнолетните в ПД - Бойчиновци свидетелстват за много случаи на физическо насилие от надзиратели, които остават нерегистрирани, поради страх, липса на конфиденциалност на кореспонденцията и телефонните разговори и недоверие към останалите служители в поправителния дом.

- През 2012 г. в ПД - Бойчиновци надзирател е нанесъл побой с палка, юмруци и ритници върху няколко лишени от свобода „без да е установено явно неподчинение от страна на непълнолетните“. Случаят е записан от

видеокамера в дома. Прокуратурата отказва да образува досъдебно производство, тъй като намира, че „установеното поведение на надзирателя не осъществява състав на престъпление от Наказателния кодекс“.

АРЕСТИ

Арестите са места за задържане на лица, ненавършили пълнолетие, от 14 до 18 години. Броят на действащите арести в България е 42.

- Броят на непълнолетните, преминали през арестите през 2013 г., е 444. По данни на Главна дирекция “Изпълнение на наказанията”, 212 от тях са останали в арестите за период между два и шест месеца.
- Няма специално изградени арести за задържане на непълнолетни, като на едни и същи места и при едни и същи условия се задържат и деца, и възрастни. Много често принципът на отделното настаняване не се спазва.

- В рамките на досъдебното производство, престоят на едно дете в ареста може да продължи толкова дълго, колкото е предвидено и за възрастните – до година и шест месеца в зависимост от повдигнатото обвинение.
- Много арести не разполагат с места за престой на открито, който за непълнолетните е регламентиран на не по-малко два часа дневно.
- Непълнолетните в следствените арести нямат достъп до образование, обучение, работа срещу възнаграждение или каквито е било други смислени занимания.

ПОЛИЦЕЙСКИ УПРАВЛЕНИЯ

В страната има 179 районни полицейски управления (РУП) и 38 гранични полицейски управления (ГУП). Малолетни и непълнолетни могат да бъдат принудително задържани за срок до 24 часа в помещенията за задържане към РУП и ГУП. Не е определена долна възрастова граница за задържане в полицейските управления.

- Статистически данни за задържаните малолетни и непълнолетни лица не се събират и обобщават нито централно от МВР, нито от самите полицейски управления.
- В ГУП се задържат основно придружени и непридружени деца-чужди граждани, задържани при опит да напуснат страната по ненадлежен ред. За периода януари - юни 2014 г. в ГУП са били задържани 495 деца.
- Част от посетените районни управления на полицията не разполагат с помещения, определени за задържане на малолетни и непълнолетни.
- Не се прилага диференциран подход, съответстващ на възрастта и разбирането на

децата, при осигуряването на основните им права – право на уведомяване на родители или настойници за задържането им, право на достъп до медицинско лице и адвокатска защита.

- Съгласно българското законодателство, малолетните лица не могат да бъдат подведени под наказателна отговорност. Независимо от това, при наличие на подозрения за извършено престъпление, полицията задържа и деца под 14-годишна възраст (беше констатиран случай на задържано 7-годишно дете).
- Въпреки сериозните нарушения (50% от интервюваните от БХК деца в ПД - Бойчиновци са преживели тежко физическо насилие и психически тормоз по време на задържането си и престоя в РУП, а за децата от чужбина не се осигурява адекватен превод), държавните органи не разпознават децата, настанени в РУП и ГУП като деца в риск и тези места за задържане не подлежат на институционален контрол от органите за закрила на детето.

2. ИНСТИТУЦИИ КЪМ СИСТЕМАТА ЗА БОРБА СРЕЩУ ПРОТИВООБЩЕСТВЕНИТЕ ПРОЯВИ НА МАЛОЛЕТНИ И НЕПЪЛНОЛЕТНИ

Законът за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни (ЗБППМН) не определя ясно какво съставлява противообществена проява и това често води до противозаконно лишаване от свобода. Въвеждането на система за закрила на детето през 2001 г. не отменя съществуването на системата за борба срещу противообществени прояви на малолетни и непълнолетни. В резултат на това се обособяват две паралелни системи (системата за закрила на детето срещу системата за борба с противообществените прояви), разглеждащи децата или като деца в риск или като деца в конфликт със закона. Така децата в конфликт със закона не се разпознават официално като деца в риск по смисъла на Закона за закрила на детето и принципът за най-добрия интерес на детето остава неприложим спрямо тях.

ВЪЗПИТАТЕЛНИ УЧИЛИЩА-ИНТЕРНАТИ И СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ ИНТЕРНАТИ

Възпитателните училища-интернати (ВУИ) и социално-педагогическите интернати (СПИ) са специални училища-интернати към Министерството на образованието и науката. За 2014 г. на територията на България има четири ВУИ и три СПИ. В тях се настаняват деца от 8 до 18 години, които са извършители на престъпления (ВУИ), на противообществени прояви (ВУИ, СПИ) или за които има предпоставки да извършат противообществени прояви (СПИ).

- През 2012 г. във ВУИ и СПИ с възпитателни мерки попадат общо нови 176 деца, а през 2013 г. – 170. Случаите, в които съдът освобождава непълнолетния от изтърпяване на наказанието “лишаване на свобода” и го настанява във ВУИ през 2012 г. са 11, при 12 за 2013 г.
- Към края на 2013 г. децата във ВУИ и СПИ наброяват 273.
- Най-сериозният проблем е задържането на деца в СПИ и ВУИ, които са жертви на престъпления като сексуално насилие и трафик на хора, вместо предоставянето на защита и подкрепа. Тревожно е настаняването на момичета, което често е мотивирано от статусни нарушения от морален характер.
- Сред проявите, водещи до настаняване във ВУИ и СПИ, са бягство от училище, бягство от дома, арогантно поведение, конфликти със съученици и учители, скитничество. Често противообществената проява, поради която е образувано възпитателното дело, не е конкретизирана, което пречи да се прецени необходимостта и пропорционалността на възпитателна мярка по настаняване. Понякога противообществена проява липсва,

а възпитателни мерки се мотивират с цел превенция.

- Около 35% постъпват директно от друга специализирана институция или резидентен тип услуга – ВУИ, СПИ, кризисни центрове (КЦ), домове за деца, лишени от родителска грижа (ДДЛРГ), център за настаняване от семеен тип (ЦНСТ). Около 32% от са от най-ниската възрастова група – от 8 до 12 год.
- Много рядко срокът на настаняването е определен в решението за настаняване. Така повечето деца са настанени за максималния законов срок от три години.
- Механизмът за прекратяване на настаняването след преразглеждане на възпитателната мярка от педагогическия съвет, което трябва да се извършва в края на всяка учебна година, не функционира.
- Установени са многобройни нарушения, свързани с пряко и косвено физическо и психическо насилие, както и случай на сексуално насилие. Във всички интернати съществува насилие между децата. В някои от институциите служителите упражняват пряко физическо насилие върху настанените, а в други косвено, като заставят деца да насилват други деца.
- Учебният процес е с крайно ниско качество и професионалната подготовка не се осъществява на практика.
- Персоналът не е достатъчен на брой и не винаги има нужната квалификация или специализация за работа с тази група деца.
- Проверките в интернатите не водят до по-ефективно спазване на правата на децата в тях.

ДОМОВЕ ЗА ВРЕМЕННО НАСТАНЯВАНЕ НА МАЛОЛЕТНИ И НЕПЪЛНОЛЕТНИ

Домовете за временно настаняване на малолетни и непълнолетни (ДВНМН) са специални заведения към МВР за приемане и настаняване на категории деца от шест до 18 години. В България има пет ДВНМН (в гр. София, гр. Пловдив, гр. Бургас, гр. Варна и гр. Горна Оряховица).

- Броят на преминалите през тях деца през 2012 г. е 1211, а през 2013 г. – 1190. Най-често децата престояват в ДВНМН по 24 часа преди да бъдат трансферирани в друга институция или услуга. Повечето попадат там, защото са избягали от ДДЛРГ, ВУИ или СПИ. Настаняването в ДВНМН е форма на административна принуда.
- Делът на задържаните деца настанени за втори и последващ път е много висок.
- Налице е липсата на пропорционалност на мярката по задържане, не се предприемат други по-малко рестриктивни мерки.
- Срокът на настаняване е до два месеца като няма предвиден съдебен контрол върху мярката.
- Качеството на грижа в ДВНМН е крайно занижено. Поддържането на личната хигиена и достъпът им до санитарните помещения са ограничени, а осигурената храна е с ниско качество.
- В ДВНМН - София задържаните деца са под постоянно видео наблюдение в спалните им помещения, което е сериозно вмешателство
- Децата нямат достъп до образование или други смислени дейности.
- По нареждане на началника на дома, децата могат да се подлагат на психо-педагогически изследвания, без да съществува изискване за търсене на родителско съгласие. За 2013 г. са били извършени 94 изследвания, от които 19 пълни и 75 частични. Резултатите показват, че от изследваните деца са установени: 11 – “психопати”, 10 – “наркомани”, 9 – “с неврози”, 1 – “с психози”, 1 – “олигофрени”, 33 – “други заболявания”. Терминологията използвана в изследванията е силно остаряла и крайно унизителна спрямо децата.
- В тези домове се налагат дисциплинарни наказания като „изолиране в самостоятелна стая до три денонощия“.

3. ИНСТИТУЦИИ КЪМ СИСТЕМАТА ЗА ЗАКРИЛА НА ДЕТЕТО

Не всички институции, посетени в рамките на проекта, включително социалните институции и услуги, се приемат от държавата за места, където деца са лишавани от свобода. Това значително затруднява въвеждането на подходящи механизми и гаранции за спазване правата на децата. Процедурата по настаняване в социална институция или услуга е белязана от множество проблеми. Едномесечният срок, в който социалните служби трябва да подадат молба до съда за произнасяне по настаняването, е твърде дълъг и противоречи на международното право. Дори и този дълъг срок не се съблюдава. Решенията на съда често идват месеци по-късно. В редица случаи децата са настанени в кризисни центрове или приюти единствено на основание на административна заповед, а съдебно решение така и не се издава за срока на настаняването. БХК установи случай, в който съдебното решение идва 4 години след настаняване на дете в ДДЛРГ.

ДОМОВЕ ЗА ДЕЦА ЛИШЕНИ ОТ РОДИТЕЛСКА ГРИЖА

Домовете за деца, лишени от родителска грижа (ДДЛРГ) се разделят на два типа – за деца на възраст от 3 до 7 години и за деца от 7 до 18 години (максимум до 20 години – до завършване на средно образование). В ДДЛРГ се настаняват деца на постоянна и седмична грижа, както и деца с дневен престой или с наложена от МВР мярка за полицейска закрила.

- За период от 13 години домовете от 102 намаляват на 53, а децата от 7145 общо за цялата страна достигат бройката от 1851, като 1535 от тях са настанени в домове за деца от 7 до 18 години.
- Въпреки закриването на тези домове и драстичното намаляване на броя на децата в тях, настаняванията продължават. През 2013 г. в ДДЛРГ за деца от 7 до 18 г. има 343 новопостъпили.
- По информация на Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД), 60% от децата през 2013 г. постъпват в ДДЛРГ от биологичните си семейства, 2% - от настойници или попечители, а останалите са деца, преминали от други институции или услуги.

- Много често бедността се явява като единствен мотив за извеждане на дете от семейната среда, но този подход е погрешен и води до допълнително задълбочаване на уязвимостта сред членовете на най-маргиналните групи в обществото.
- В някои случаи правото на детето да бъде изслушано лично и да изрази мнение по отношение предприеманата спрямо него мярка за закрила се пренебрегва.
- Служебно назначаваните в съдебното производство процесуални представители не са достатъчно активни в ролята си на защитници на правата и интересите на децата и по правило поддържат искането на дирекция “Социално подпомагане” за настаняване.
- Към 31 декември 2013 г. цели 32% от децата и 48% от младежите (над 18 г.), настанени на институционална грижа са били с някакво заболяване или увреждане. В 34% от институциите няма медицинско лице на щат.

ПРИЮТИ ЗА БЕЗНАДЗОРНИ ДЕЦА

По данни на Агенция за социално подпомагане (АСП), към септември 2014 г. в България функционират четири приюта (гр. Варна, гр. Добрич, гр. Перник и гр. Русе) за деца, с общ капацитет 60 места.

- Функционирането и устройството на приютите за безнадзорни деца не са ясно законодателно регламентирани. Съществуването на приютите за безнадзорни деца е предвидено първоначално като част от режима за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, а след въвеждане на понятието „дете в риск“ от Закона за закрила на детето приютите са регламентирани като краткосрочни социални услуги.
- Паралелното съществуване на двете нормативни

уредби обаче е пречка за реформиране на услугата и гарантиране спазването на най-добрия интерес на детето. От една страна, правилникът за устройството и дейността на приютите за безнадзорни деца (ПУДПБД) допуска настаняване без съдебна санкция, което води до случаи на незаконно настаняване.

- Основни причини за настаняване в приют са „бедност“ и „насилие в семейството“, а не фактическа безнадзорност.
- Максималният срок за настаняване също е регламентиран по начин, който предопределя противоречива съдебна практика. ПУДПБД позволява настаняване за период от три месеца с възможност за удължаване до шест

месеца, но дефиницията на „приют“, поместена в Правилника за прилагане на Закона за социалното подпомагане (ППЗСП), обаче определя максимален срок на настаняване до три месеца, без възможност за удължаване.

- Нещо повече, има случаи, в които съдът съвсем произволно и без оглед на краткосрочния характер на услугата настанява деца за срок „до навършване на пълнолетие“, „до завършване на образователната степен – основно образование VIII клас“ или „до настъпване на обстоятелства,

ведещи до прекратяване на настаняването или до промяна на мярката за закрила“.

- Обикновено само децата, които се задържат за по-дълъг период в приюта, посещават училище. Понякога намирането на училище е труден и бавен процес.

КРИЗИСНИ ЦЕНТРОВЕ

Според АСП към края на септември 2014 г. в България функционират 15 кризисни центъра (КЦ) за деца, пострадали от насилие или жертви на трафик, с общ капацитет 155 места. Съгласно ППЗСП кризисният център е социална услуга от резидентен тип.

Настаняването в КЦ е дългосрочна услуга, но не може да бъде за срок по-дълъг от шест месеца.

- Основната причина за настаняване е насилие в семейството, най-често физическо или психическо. В кризисните центрове се настаняват освен пострадалите от насилие и други деца само по социални причини.
- Според ДАЗД за календарната 2013 г. общо 312 деца са настанени в КЦ от ДСП или с полицейска закрила.
- В значителна част от разгледаните заповеди от ДСП се установиха пропуски, като липса на мотиви за предварително настаняване.
- Въпреки че законодателството предвижда съдебна защита на настанените деца във вид на преглед на административните заповеди за настаняване от съд, сроковете за изправяне пред съд на детето са прекомерно дълги и често не се спазват, а в някои случаи децата изобщо не се

явяват пред съд.

- В повечето КЦ в отделни случаи се е стигало до престой от по осем-девет месеца и дори, след неуспешна реинтеграция, до повторно настаняване отново за срок от шест месеца в същия център.
- Случва се дете да бъде настанено без социален доклад или докладът да не включва важна информация, като например информация за здравния статус на детето.
- Повечето кризисни центрове не разполагат с медицински персонал, въпреки че децата, които попадат в КЦ, често се нуждаят не само от психо-социална работа за овладяване на кризи и преодоляване на преживени травми.
- Много от децата, настанени в КЦ, никога не са посещавали училище или, ако са посещавали такова, степента на завършен клас не отговаря на реалните им знания. Към ноември 2013 г. общият брой от децата в КЦ, които не посещават училище е 29, което съставлява около една трета от регистрираните деца.

ЗА ПРОЕКТА

Изследването е част от по-мощния проект „Деца, лишени от свобода в Централна и Източна Европа: Между наследството и реформата“, финансиран по линия на общата програма „Основни права и правосъдие“ на Европейската комисия. В проекта участват пет организации от България, Унгария, Румъния и Полша. Докладът представя систематичен преглед на институциите от затворен тип, в които деца се лишават от свобода. Според Факултативния протокол към Конвенцията на Организацията на обединените нации против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко и унижително отнасяне или наказание „лишаване от свобода“ е: *всяка форма на задържане или изтърпяване на наказание в затвор или настаняване на лице в държавно или частно специализирано заведение, което лицето няма право да напусне по собствена воля, по заповед на който и да е съдебен, административен или друг орган.* На базата на тази дефиниция бях изследвани институции, които са част от системата за наказателно правосъдие, системата за борба срещу противобществени прояви, и институции, предназначени за други цели (възпитателен надзор, медицинско лечение, депортиране и т.н.).

В рамките на проекта БХК извърши **57** посещения на общо десет различни вида места от затворен тип, в които се настаняват малолетни и непълнолетни, функциониращи под ръководството на пет различни министерства. Проведени са общо **169** дълбочинни интервюта с деца лишени от свобода. Интервюираните деца са български и чуждестранни граждани. Докладът е качен на сайта на БХК: www.bghelsinki.org.